

Nekaj leksikoloških načel o novih besedah pri Stanislavu Škrabcu

Ljudmila Bokal

IZVLEČEK: Razpravljanje o novih besedah pri Stanislavu Škrabcu zajema razčlenitev izrazja v zvezi z novim besedjem, ugotovitev besednih vrst in funkcijskih zvrsti, kjer so se novi izrazi v Škrabčevem času pojavljali, motive za nastanek novih besed in besedotvorno obdelavo s konkretnimi primeri.

Some Lexicological Principles Regarding New Words by Stanislav Škrabec

ABSTRACT: Stanislav Škrabec's discussion on new words comprises the detailing of the expressions regarding new words, the determination of word-classes and functional varieties, in which new expressions have appeared in Škrabec's time, motives for the occurrence of new words and word-formational treatment with examples from actual usage.

1. Splošno

Za Škrabčevo obravnavanje novih besed je smiselno določiti pojem **nova beseda**. V najširšem pomenu je **nova beseda** vsaka nova enota besednega sestava, tudi pravopisno nova oblika, ki se ob določenem času pojavi v jeziku, v ožjem pa samo tista, ki zapolni pomensko nezasedeno mesto v danem jeziku. Le-to je pojmovno, denotativno utemeljeno.

2. Škrabčevo strokovno izrazje v zvezi z novimi besedami

Pri pojmovanju novega v jeziku zadnjih desetletij 19. stoletja Škrabec loči med izrazoma **nove oblike** in **nove besede**. Nove oblike mu pomenijo pravopisno različico že ustaljenih besed. Ta izraz uporablja ob obravnavi izrazov za vršilca dejanja: »/.../ ravno tako, ako se zdaj po mnogih krajih govori 'pogorevac, takavac z labio-dentalnim v, da je to nova po analogiji nastala oblika /.../« (JD 3, 122.) Izraz **nova oblika** je namenil tudi novi različici predloga *med*, to je obliki *mej*, ki ji daje prednost. Jezikovni razvoj njegovih misli ni potrdil. (JD 1, 240.) Ob oziralnem zaimku *ki*, katerega prav tako uvršča med nove oblike, poleg tega razodeva svojo metodo razčlenjevanja (etimologije) besed: »Tako se tudi jaz od spred lotim besede, ako jo mislim izpeljavati, ne od zad; torej ne z najnovejšo, temuč, koliker mo-

rem z najstarišo njeno obliko začenjam. Oblika *k i pa* je nova. Zastoj jo boste iskali pri Trubarju, Dalmatinu itd., prikazuje se še le v prejšnjem stoletju.« (JD 1, 282.) Posamostaljeni pridevniški nikalni zaimsek *nobeden* imenuje **mlada oblika**: »Sadanje nobeden je mlada oblika, ki prihaja v navado za nobeden, da se nikalnost jasniše izraža.« (JD 1, 27.)

Eden od izrazov za novo je tudi **nova tvorba**: »Če pa »obstojati« ni identično z »obstáti«, potem je resnično »nova tvorba«, ki je drugi slovenski jeziki ne poznajo.« (JD 3, 464.)

Izraz **nova beseda** mu pomeni izrazno in pomensko popolnoma novo enoto besednega sestava. (JD 2, 36; JD 2, 201; JD 2, 476.) Poleg tega za take lekseme rabi tudi izraz **novinka**: »V poslednjem času se prikazuje namestu cenó nepotrebna in kaker mislim napačna novinka: cenen, cenena ceneno.« (JD 2, 88.) Ob napačnem naglaševanju besede *delavnica* omenja: „Ako si imamo misliti izpeljano to novinko iz subst. délo, bi bilo prav menda: dělovati, dělùjem /.../ (JD 2, 50.) V novejšem času sta tako imenovala nove besede slovarnika Lino Legiša in Franc Jakopin.¹

Nenevtralnost Škrabčevega izrazja v zvezi z novim razkrivata besedi **fabrikat** in glagol **kovati** in trpni deležnik iz njega, (s)kovan. (JD 2, 85; JD 3, 390.) Ker njegova dela kažejo, da je imel uzaveščen občutek za stilne odtenke besed in da tudi sicer ni bil zavzet za nove besede, če je bilo mogoče novo poimenovanje nasloniti na že obstoječe besedje, lahko sklepamo, da se v teh izrazih kaže njegova zadržanost ali pa vsaj previdnost pri sprejemanju novega: »Blagovita« je nov fabrikat, ki bi menda po pravici pomenil tega, ki ima dosti blaga, torej »bogata«. (JD 2, 85.)

3. Kje se novi izrazi pojavljajo?²

Publicistika je funkcijska zvrst, kjer se nove besede najbolj pogosto pojavljajo. Tako je bilo tudi v Škrabčevem času, ko omenja, da se veliko novih besed pojavlja po »časopisih in knjigah«. Od tu se širijo samostalniki iz pomenske skupine delujočih oseb na *-telj*. Publicistika tudi brez potrebe uvaja dvojnost izrazja ob istem denotatu. Škrabec se zavzema za izvorno prvotnejšo: „Po časopisih beremo n. pr. plesalka, dasi ima stara slovenščina plesavica, delalec, dasi pozna stara slovenščina le delavici /.../« (JD 1, 128.)

Ob publicističnem funkcijskem stilu so se nove besede v Škrabčevem času pojavljale v novo razvijajočih **strokovnih jezikih**, tako v **prirodoslovnem** (*tjulenj, želva, mrož*) in v **jezikoslovnem** strokovnem izrazju. Škrabec omenja Valentina Vodnika, ki je oblikoval nove izraze za sklone. Ob molitvi zdravamarija je razpravljajal o **cerkvenem izrazju**. Opazil je tudi novo **tehnično izrazje**, telefon in kinematograf. (JD 3, 448.)

Pojavljanje novega se je odrazilo tudi na **lastnoimenskem** področju. Pri zemljepisnih lastnih imenih mu ni všeč uvajanje novega imena *Rudolfovo* za *Novo mesto*. Ko je hvalil, da je v naslovu petega zvezka Zgodovine Šmarješke fare na Do-

¹ Prim. Ljudmila Bokal, Škrabčeva besedoslovna načela, *Škrabčeva misel III*, zbornik s simpozija 98, Frančiškanski samostan Kostanjevica, Nova Gorica 1999, str. 138.

² Tematika bo podrobneje obdelana v splošnejšem sestavku o novih prevzetih besedah, ki je bil podan na četrtem simpoziju o Stanislavu Škrabcu leta 2002 (v tisku).

lenjskem uporabljeno ime *Novo mesto*, novo poimenovanje tako oceni: »Hvaliti pa moramo v tem naslovu podpis 'V Novem mestu' (kaker se piše tudi v knjigi sami) obžalovaje, da se to lepo staro, domače ime drugod tako lahkomišljeno izpodriva z novo, nevkretno ptujko 'Rudolfovo'.« (JD 1, 338.)

4. Novo po besednih vrstah

Škrabec med novimi besednimi vrstami našteva samostalnike, seveda spet s prikritim občutkom jezikovne zaskrbljenosti: »Ali ob času, ko se toliko novih samostavnikov nakuje in toliko neopravičenih -ilcev in -alcev vriva v vbogo slovenščino /.../« (JD 3, 118.) Druga besedna vrsta z veliko novimi besedami so glagoli: »Naštel je najprej celo dolgo versto /.../ očitnih germanizmov, slavizmov in na novo skovanih perfektivnih glagolov.« (JD 3, 390.) V knjigah je opazil tudi pogosto novo glagolsko obliko – deležnik na -e, ki ga ne priznava za avtohtonega: »Oblike, ki se vtepljejo v novejšem času v knjige: plešé, kupujé, verujé itd. in mnoge v slovnicaah navedene: predé, pné, krijé, kličé, kujé itd. v resnici v naši slovenščini niso mogoče.« (JD 2, 197.)

5. Poimenovalna potreba

Škrabec pri oblikovanju novih izrazov poudarja temeljno načelo širjenja besednega sestava, to je poimenovalno potrebo. Bistveno je, da se je pri tem treba najprej opreti na že obstoječe izrazje, ki je lahko domače (avtohtono), lahko so sposojenke ali pa je mogoče pojav izraziti opisno: »/.../ jaz nisem posebno vnet za nove besede, kjer si moremo pomagati se starimi, ali vsaj blizu sprejetimi, če prav le opisovaje. (JD 2, 201.) Poimenovalno potrebo Škrabec tesno povezuje s sociolingvistično postavko jezikovne rabe besed. Ob razpravljanju o novi reviji Antona Mahničiča z naslovom Rimski katolik Škrabec o naslovu tako pravi: "Imena "katoлик" naše ljudstvo ne rabi in skoraj lahko rečem ne pozna /.../« (JD 1, 354.) To pomeni, da je za trdno včlenjenost besede v besedni sestav priznaval jezikovno načelo rabe: »Res je sicer, kaker pravite, da bi se po analogiji besed djati, djanje, djanski in ženitv(ov)áti, ženitv(ov)ánje, ženitv(ov)ánski moglo reči tudi od grájati, grájanje : grájanski, ali v resnici tega pridevnika jezik ne pozna in ne potrebuje.« (JD 1, 306.) Pojav besednega pleonazma, ki se pojavi v zvezi z rabo, je opisoval ob naslovu časopisa Rimski katolik: „O raznih pomenih, ki bi jih mogla imeti ali ne besedica »rimski« v tem naslovu in o njeni potrebnosti ali nepotrebnosti bi se dalo precej napisati /.../« (JD 1, 355.) Raba ima za posledico pogosto pojavljanje besed, ki pripomore k razširjenosti le-teh kot takih ali pa posameznih njenih oblik, kar je prinašalo tudi spremembe v besedju danega jezika. (JD 2, 382.)

6. Analogija

Eden od načinov nastajanja novih besed je **analogija**. S konkretnim primerom iz slovaščine, ki po analogiji osebnih zaimkov (*mojho, mojmu*) dela svojilne zaimke in pridevnike, analogijo obravnava kot velik besedotvorni motiv, ki je v različnih socialnih zvrsteh jezika različne stopnje: »Analogija, to je v jezikih velika moč, ki se ne meni dosti za pravico. Vlada pa kaker v priprostem ljudskem tako tudi v vmetalnem književnem jeziku, samo da ne vselej in v vsakem oziru v tem in onem

z enako močjo.« (JD 1, 91.) Prav analogijo Škrabec krivi, da je nastala zmeda pri izgovoru samostalnikov s pomenom vršilec dejanja: »končnica -lac /se je/ v hervaščini tako razmnožila, da je staro -vac ko sufiks imen 'agentis' skoraj popolnoma izpodrinila /.../ 'bralac' je nova, po analogiji 'tkalac' iz 'bravac' prenarajena ali po tej analogiji napak skovana beseda.« (JD 2, 382.) Analogija je bila, kot meni Škrabec, tudi individualno besedotvorno sredstvo: »Čudna je beseda 'prošnjavec', ki jo je morda Kastelec sam naredil po napačni analogiji /.../« (JD 3, 125.)³

7. Besedotvorna obdelava besed

Pri oblikovanju novih besed je Škrabec imel v zavesti, da je treba upoštevati čim večji razpon **besedotvornih možnosti**, ki se izkazujejo v oblikovanju besedne družine. Med njegovimi širšimi besedotvornimi opažanji je določilo, da bi imeli za vsak nemški izraz en slovenski prevedek: »Ali, kaj se hoče? Pri nas že tak veter vleče in posamezen pisatelj se mu ne more lahko vpirati: mi moramo za vsak nemški izraz imeti slovensko prestavo, seveda z eno samo besedo /.../« (JD 2, 201.) Besedna družina se izkazuje z ženskimi oblikami od moških, s feminini, pridevniki: »Ako je torej gospod izdajatelj želel eno samo besedo namestu dveh »katoliški kristijan«, bi bil po moji misli bolj prav storil, ke bi bil vzel obliko »katóličan«, ki je ob enem s femininom »katóličanka« vsaj mej omikanimi pri nas zadosti navadna in vgaja naši slovenščini; prinaredila se je menda pridevniku »katoliški« po zgledih kaker »kamniški«, »kamničan.« (JD 1, 354–355.)

Kot posebno pomensko kategorijo novih besed, ki je znotrajjezikovna in je besedotvorno motivirana, Škrabec omenja »pomanjšavke«, **manjšalnice**. Na področju pravorečja pri ugotavljanju naglasa na predpredzadnjih zlogih jih je nekaj naštel: »Sem (v zvezi z naglasom na predpredzadnjih zlogih, op. L. B.) spadajo tudi nekatere nenavadne in novejšje pomanjšavke na -ica: redkvica, sobica, šegica /.../« (JD 2, 178.)

Ena od besedotvornih kategorij, ki jo je Škrabec posebej poudarjal, so nove **zloženske**, po njegovem sestavljenke.⁴ O njih je govoril v zvezi s kratkim naglasom na nenaglašanih zlogih: Pri »nekaterih novih sestavljenkah«, kot ljubosumnost, milosrčnost, strelovod naj bi v prvem delu besede ostala še sled dolžine.« (JD 2, 169.) Med novimi zloženkami je še posebej izpostavljajal tiste s števniskim prvim delom⁵: »dobrosarčan /.../ devetdesetlétan, devétfuntan, devéttjedanski, to in mnogo takega so nove sestavljenke, katerih prvi del tudi naglas hrani.« (JD 2, 114.)

Škrabec obravnava tudi izsamostalniško obrazilo **-(d)lo**, pri katerem je ugotovil nadpomenko *orodje*: »Namestu »metalec svitlobe« bi se reklo, ker je to orodje, ne oseba, menda najbolje: »obsevalo.« (JD 3, 133.) Pri tem se zavzema za pisavo z **l**: »Po vsem tem smemo skleniti, da je pisati *l* /.../ v novih besedah, ki so očitno ali iz samostavnikov na -(d)lo /.../« (JD 2, 478.)

³ *Cvetje* 1905, 6. zv., *Jezikoslovna dela* III, Nova Gorica 1995, str. 125.

⁴ O Škrabčevem besedotvornem izrazju prim. Ljudmila Bokal, Škrabčeva besedotvorna načela, *Škrabčeva misel II*, zbornik s simpozija, Frančiškanski samostan Kostanjevica, Nova Gorica 1997, str. 155–167.

⁵ Kot je iz primerov razvidno, Škrabec rabi izraz sestavljenka v današnjem pomenu zložjenka.

Za Škrabca je značilno, da pogosto razčlenjuje pisne dvojnice, od katerih je ena novejša in izpodriva prejšnjo: »Tu imamo torej novejši 'zapeljivavca' zraven starega 'zapeljavca'.« (JD 3, 126.) Lahko pa da se nova oblika uvaja tudi zaradi jezikovne pomote: »Na vsak način je očitno potemtakem, da »prešestvo« in »prešuštvo« ne gre vkup, da mora biti prvo le nova etimologična ali kakeršna koli izpaka, po knjigah in pridigah semtertje tudi mej ljudstvo zasejena.« (JD 1, 118.) V prejšnjem primeru gre za morfološko sinonimijo, ob navajanju novega izraza pa obravnava pa tudi primere z leksemsko: »Ne vem, kako je to, da je v novejšem času »vbozega« ali »božca« skoraj popolnoma spodrnil »revež« /.../« (JD 3, 205.)

Besedotvorno razpravljanje ob novih besedah je razkrivalo tudi pomenska vprašanja. Škrabec se je zavedal pomenskih sestavin besede: »Vbóžan je samo na sebi to kar »vbóg«; vender se rabi vbóg tudi o duhovnem vboštvu, mej tem ko vbóžan le bolj gmotno stran zadevlje. Tako bi tudi vbóžnica moglo samo ob sebi pomeniti to kar vbóžica le omejeno bolj gmotno na vbožno žensko. More pa seveda pomeniti tudi hišo za vbožne in raba vtegne besedo omejiti na poslednji pomen /.../« (JD 2, 205.) Pomenska jasnost je še posebej pomembna pri glasovno podobnih besedah: »/.../ se je vtegnilo grajan skerčiti v gran. To pa je bila za prebivavce v gradu, premalo jasna beseda, ki se ni torej sprejela ali ni vzdržala. Beseda grenski se po tem takem ni imela na kaj naslanjati, da bi bila mogla ohraniti svoj prvotni pomen.« (JD 1, 448.) Obravnavani primer se v leksikalnem sistemu ni obdržal. Pomen je pripisoval tudi posameznim morfemskim delom: »Prav pa razločuje »Slovenčev« pisatelj dve sestavi z različnima pomenoma: poučiti in podučiti. /.../ sodi, da je moderno poučiti, pouk le prava oblika za staro napačno podučiti, poduk. Obe sestavi ste pravi in dobri, vsaka v svojem pomenu.« (JD 1, 378.)

Raba Škrabcu vselej ni pritrčila, na primer ob besedah *pokopališče*: »Pokopališče je po verhu tudi slabo skovana beseda.« (JD 3, 154.) Prav tako se je v besedni sestavi trdno včlenila beseda *življenjepis*. Škrabec je o njej sodil, da je »nevkretna beseda«. (JD 3, 152.)

Škrabec je bil po predvidevanjih tudi prvi, ki je uporabil danes in kot vse kaže tudi v preteklosti zelo opazno ekspresivno besedo **izem**: »Sicer pa tudi nedovršni glagoli nikaker niso gotova pomoč zoper germanizme in druge grde izme.« (JD 3, 460.) Iz navajanja zadnjih dveh samostalnikov lahko razberemo njegov prentanjen posluš za besedno igro.

Sicer pa je tudi Škrabec premogel veliko subjektivno besedotvorno moč. Kadar se je v jezikovnem razpravljanju posebej razvnel, so se namreč v njegove razprave vpletle priložnostne nove besede: »/.../ vzel bom /.../, prijel boš, zgrešil bo« – ni gorejski germanizem, temuč pravi stari obče slovenski, ali če hočemo na debelo izgovoriti, občeslovanski kajvemkakizem /.../ (JD 2, 253.) Na drugem mestu: »Tako? Od kod pa veste to? In latinsko /.../, kaj je pa to? Ciganizem?« (JD 2, 352.) In še »/.../ govoriti 'čisti' l, to je po mojem prepričanju v naši slovenščini tujščina, barbarizem.« (JD 2, 417.) Njegova, kot vse kaže ognjevita narava, se je ob jezikovnem razpravljanju razplamtela tudi v izrazu »jezikobrbstvo«. (JD 3, 593.)

Škrabec novim besedam ne namenja posebne razprave, ampak najdemo posamezne tovrstne misli v njegovih spisih ob obravnavi drugih vprašanj. Kljub temu so njegova opažanja aktualna in kot taka uporabna. S tega stališča je še posebej

pomembno njegovo izhajanje pri oblikovanju novega iz načela rabe, opozarjanje na oblikotvorno moč analogije ter na pomenske sestavine izrazov.

Literatura

- Škrabec, Stanislav, 1994 a, *Jezikoslovna dela* 1, Nova Gorica, ur. Jože Toporišič.
Škrabec, Stanislav, 1994 b, *Jezikoslovna dela* 2, Nova Gorica, ur. Jože Toporišič.
Škrabec, Stanislav, 1995, *Jezikoslovna dela* 3, Nova Gorica, ur. Jože Toporišič.